

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۱۱

فصل نامه علمی - پژوهشی مشرق موعود

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۳/۲۴

سال نهم، شماره ۳۵، پاییز ۱۳۹۴

زمینه سازی آموزشی و پرورشی برای ظهور مهدی موعود عجل الله فرجه

کاظم عظیمی^۱

چکیده

زمینه سازی آموزشی و پرورشی برای ظهور مهدی موعود، مهم ترین وظیفه اندیشمندان شیعه در عصر حاضر به شمار می رود؛ زیرا این موضوع، زیربنای دیگر شاخه های زمینه سازی (سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و...) است. گنجاندن آموزش اصول مهدویت و شاخه های آن در برنامه درسی دوره های ابتدایی، متوسطه و دانشگاه و بهره برداری از دستاوردهای فن آوری اطلاعات در شبکه جهانی اینترنت، ظرفیت بالایی برای زمینه سازی آموزش های اصیل و عمیق مرتبط با مهدویت در جهان پدید می آورد. در این میان، با معرفی الگوی عملی از ویژگی های مهم فرد صالح می توان برای ظهور مصلح زمینه سازی کرد.

کلیدواژگان

مهدویت، ظهور، زمینه سازی، آموزش و پرورش.

۱. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی خرم آباد (Kazimy57@yahoo.com).

مقدمه

چند سالی است که محافل علمی، آموزشی و پژوهشی شیعیان به زمینه‌سازی برای ظهور مهدی موعود علیه السلام توجه بیشتری نشان داده‌اند. با این وصف، باید دانست ظهور حضرت مهدی علیه السلام تابعی از خواست و تلاش محبان و منتظران است. پس اگر منتظران چشم به راه فراهم شدن تمام اسباب و لوازم ظهور آن حضرت از ناحیه خداوند و فرارسیدن امدادهای غیبی باشند، اشتباهی بزرگ و خطایی نابخشودنی است. در این میان، زمینه‌سازی آموزشی و پژوهشی، پایه اساسی عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، مردمی و نظامی زمینه‌سازی برای ظهور به شمار می‌رود؛ زیرا از سویی، معطوف به آموزش معارف مهدویت، زمینه‌سازی و انتظار است و از سوی دیگر، به دنبال تربیت مهدی‌یاوران و صالحان منتظر است. این بحث به زمینه‌سازی آموزشی معارف مهدویت و زمینه‌سازی در همه گروه‌های سنی و دوره‌های تحصیلی آموزش و پرورش و آموزش عالی نظر دارد و می‌کوشد با بهره‌گیری از جدیدترین شیوه‌های آموزشی، لوازم کمک‌آموزشی و ارتباطات و فن‌آوری اطلاعات به ویژه اینترنت، گامی بلند در عرصه آموزش مبانی اصیل و عمیق مهدویت در سطح جهان بردارد. به این ترتیب، با تبیین الگوی شخصیتی منتظر صالح زمینه‌ساز ظهور مصلح، دل‌های منتظر و جان‌های مشتاق و اراده‌های پولادین برای یاری بقیه الله الاعظم بسیج می‌شود.

درباره موضوع این مقاله، تلاش‌های مشابهی صورت گرفته است که از آن جمله می‌توان به این موردها اشاره کرد: درآمدی به فلسفه و نظام آموزش و پرورش زمینه‌ساز ظهور نوشته مهدی موسوی؛ راهکارهای تربیتی زمینه‌ساز ظهور (برگرفته از احادیث) نوشته علی نقی فقیهی و همکاران؛ آموزش‌های مرکز آموزش مجازی مهدویت (mahdaviat.org). توجه اصلی این تحقیقات و فعالیت‌ها به ترتیب، معطوف شده است به ضرورت اهتمام دولت به تدوین نظام آموزش و پرورش بر اساس آموزه مهدویت؛ فراهم ساختن شرایط رشد شخصیت افراد و فرهنگ‌سازی مهدوی و آموزش مبانی ابتدایی مهدویت و شناخت منجی در ادیان شرق و غرب. مباحث نظری و مبانی مسلم و پذیرفته شده مهدویت، نقطه کانونی این پژوهش‌هاست و با توجه به دستاوردهای جدید از موضوع آموزش و پرورش مهدوی غفلت شده است.

در این مقاله قصد داریم با استفاده از روش استدلالی، فرضیه‌های زیر را مطرح و سنجش کنیم:

فرضیه اول: ضروری است آموزش اصول مهدویت و شاخه‌های آن در برنامه درسی

دوره‌های ابتدایی، متوسطه و دانشگاهی کشور گنجانده شود.

فرضیه دوم: دستاوردهای فن‌آوری اطلاعات در شبکه جهانی اینترنت، ظرفیت بالایی را برای آموزش‌های اصیل و عمیق مرتبط با مهدویت و زمینه‌سازی در سراسر کره خاکی فراهم کرده است. محبان و منتظران باید این ره‌آورد دنیای مدرن را برای تبیین و ترویج موضوع مهدویت و زمینه‌سازی به کار بگیرند.

فرضیه سوم: معرفی الگوی عملی از ویژگی‌های مهم فرد صالح زمینه‌ساز ظهور مصلح اهمیت دارد تا محبان و منتظران بتوانند خود را هر چه بیشتر به آن ویژگی‌ها نزدیک کنند.

چارچوب نظری تحقیق

الف) فلسفه و اصول تعلیم و تربیت

انسان در جهان آفرینش، محور همه تلاش‌هاست، در حالی که کمتر به سعادت و کمال وی توجه می‌شود. رشد انسان به سوی مراتب بالاتر سبب تکامل و پیشرفت و افزایش سطح رفاه و آرامش وی خواهد شد. در رشته تعلیم و تربیت، این موضوع به تفصیل بررسی می‌شود تا روش‌ها و ابزارهای حرکت انسان به سوی قله‌های پیشرفت و ایفای نقش خلیفه‌اللهی وی به تمام معنا مشخص شود.

تعلیم و تربیت انسان، رشته‌ای جدا افتاده از دیگر معارف بشری نیست، بلکه «فلسفه تعلیم و تربیت رشته‌ای است که در آن، [از] اساس تعلیم و تربیت، رابطه تعلیم و تربیت با دیگر رشته‌های معرفت انسانی، روش‌های تربیتی و نحوه برخورد با مسائل و مشکلات تربیتی ... بحث ... می‌شود.» (شریعت‌مداری، ۱۳۹۱: ۱۰۹) در این چارچوب، مسیر صحیح حرکت انسان و جامعه انسانی به صورت علمی و عملی ترسیم می‌شود و زمینه شکوفایی هر چه بیشتر توانایی‌ها و استعداد‌های وی فراهم می‌آید.

صاحب‌نظران تعریف‌های گوناگونی برای تعلیم و تربیت بیان کرده‌اند که به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم. برای نمونه، جان دیویی، فیلسوف بزرگ تعلیم و تربیت معاصر معتقد است: «تعلیم و تربیت عبارت است از دوباره ساختن یا دوباره سازمان دادن تجربه به منظور این‌که معنای تجربه گسترش پیدا کند و فرد را برای هدایت و کنترل تجربیات بعدی بهتر، قادر سازد.» (دیویی، ۱۳۳۹: ۸۹) پرفسور برودی نیز با تأکید بر کنترل یادگیری در جریان تعلیم و تربیت معتقد است که «تعلیم و تربیت عبارت است از کنترل یادگیری که جنبه ایده‌آلی دارد و مربی می‌خواهد آن‌چه را که فرد باید بیاموزد، در وی رشد دهد. بنابراین، آن دسته از یادگیری‌ها که

تحت کنترل قرار دارند، مورد بحث تربیتی است». (Broudy, 1981: 41)

کنونور، یکی دیگر از صاحب نظران تعلیم و تربیت با تأکید بر شناخت اجزای تعلیم و تربیت معتقد است که «تعلیم و تربیت از این امور تشکیل شده است: الف) یک دسته تکنیک یا روش در انتقال معلومات، مهارت‌ها و گرایش‌ها؛ ب) یک دسته تئوری‌ها که اجرای تکنیک‌ها را تأیید می‌کند؛ ج) یک دسته ارزش‌ها یا آرمان‌هایی که در انتقال معلومات، مهارت‌ها و گرایش‌ها منعکس شده‌اند.» (O'Connor, 1966: 5)

البته دونالد باتلر معتقد است که افراد فرهیخته جامعه باید نقش مؤثرتری در فرآیند تعلیم و تربیت ایفا کنند: «تعلیم و تربیت، فعالیت یا کوششی است که در آن، افراد مسن تر اجتماع انسانی یا آن‌هایی که بیشتر رشد کرده‌اند، با افراد کم‌رشدتر برخورد می‌کنند تا رشد بیشتری را در آن‌ها به وجود آورند و از این راه به پیشرفت زندگی انسانی کمک کنند.» (Butler, 1957: 10)

با توجه به نقش مهم دین و مذهب در تربیت انسان، تعریف‌هایی نیز با تأکید بر نقش آن در تعلیم و تربیت ارائه شده است. برای مثال، دکتر علی شریعتمداری که از پیش‌کسوتان حوزه تعلیم و تربیت اسلامی به شمار می‌رود، معتقد است: «تعلیم و تربیت عبارت است از مفاهیم، نظریه‌ها و قواعد نسبتاً کلی که مبتنی بر تعالیم دینی و تحقیقات روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، فرهنگی و نظریات مربیان بزرگ و دانشمندان تعلیم و تربیت است.» (شریعت‌مداری، ۱۳۹۱: ۱۱)

در این تعریف، به همه عوامل و عناصر مهم و اثرگذار توجه شده است.

جایگاه برنامه‌ریزی و نظارت و راهنمای آموزشی

هر نظام سیاسی و اجتماعی برای دستیابی به اهداف خود باید اصول و مبانی ارزشی و اعتقادی جامعه را راهنمای حرکت خود قرار دهد تا آموزش و پرورش به شیوه بهتری پی‌گیری شود. به عبارت دیگر، «بسیار حایز اهمیت است که افراد ذی‌ربط در برنامه‌ریزی، پس از مشخص شدن باورها، روشی را اتخاذ کنند تا با توجه به مأموریت‌ها و پنداره‌های شناسایی شده، اولویت‌ها مشخص شود» (کافمن و هرمن، ۱۳۸۷: ۹۱) و نسبت به تحقق آن‌ها برنامه‌ریزی لازم صورت گیرد و امکانات مادی و معنوی برای دستیابی به آن بسیج شود.

برنامه‌ریزی، مهم‌ترین اصل برای تحقق اهداف هر مجموعه کوچک یا بزرگ است و اگر این موضوع درباره نهادی گسترده مانند آموزش و پرورش مطرح شود، اهمیت آن چند برابر خواهد شد. البته در دهه‌های اخیر، دیدگاه‌ها و روش‌های تکامل یافته‌تری در موضوع برنامه‌ریزی ارائه شده است که یکی از بهترین آن‌ها برنامه‌ریزی استراتژیک است. «برنامه استراتژیک،

فرآیندی پویاست که با دورنگری نسبت به واقعیات و موقعیت‌های موجود، راهبردها و تاکتیک‌های مؤثری برای رسیدن به فردای بهتر ارائه می‌دهد. این نوع برنامه‌ریزی متکی به مشارکت همه دست‌اندرکاران آموزشی در تعریف اهداف و رسالت‌ها و ارائه کمک و الگوهای عملی برای دستیابی به هدف‌های مورد نظر است.» (همان: ۲۵) به طور کلی، تفکر سیستمی یکی از پایه‌های برنامه‌ریزی آموزشی صحیح به شمار می‌رود.

ارتقای کیفیت آموزشی شاخص برنامه‌ریزی صحیح آموزشی است و از آموزش و پرورش و فعالیت‌های جانبی آن انتظار می‌رود آن را برآورده سازد. «... کیفیت آموزشی در بردارنده دو مؤلفه است که عبارتند از: محیط یادگیری که خود، بازتابی است از ترکیب درون‌دادها و فرآیندهایی [که] بر عملکرد دانش‌آموزان تأثیر می‌گذارد. عملکرد دانش‌آموزان نیز به وسیله هدف‌های یادگیری و تعیین استانداردهای برتر در مقیاس ملی ... و در کلیه مقاطع آموزشی سنجیده می‌شود.» (مشایخ، ۱۳۹۱: ۴۵) این دو عامل بر یکدیگر تأثیر هم‌پوشانی دارند و قدرت و ضعف یکی از آنها، تأثیر مشابهی را در دیگری برجای می‌گذارد. البته تحقق کیفیت بالای آموزشی در یک نظام آموزشی و پرورشی، صرفاً به عوامل گفته شده وابسته نیست، بلکه عوامل دیگری مانند «تعریف هدف‌های یادگیری روشن و تدوین استانداردهای عملکرد برای دروس مشترک پایه از یک سو و حصول توافق جمعی بازیگران آموزشی درباره هدف‌های آموزشی و استانداردها از سوی دیگر از جمله روش‌های پیشنهادی برای افزایش کیفیت آموزش است.» (همان: ۷۵) لازمه افزایش کیفیت آموزشی و تحقق اهداف آموزشی، وجود سامانه دقیق و قدرتمند نظارت و راهنمایی آموزشی است که به هدایت و جهت‌دهی فعالیت‌های نیروی انسانی و استفاده هر چه بهتر از امکانات و ابزارهای آموزشی منجر خواهد شد. نظارت و راهنمایی آموزشی عبارت است از «کوشش‌های مسئولان منتخب مدرسه برای راهنمایی و هدایت معلمان و دیگر کارکنان آموزشی در اصلاح وضع آموزشی و روش‌های تدریس که مستلزم تحریک، رشد و پیشرفت حرفه‌ای معلمان، انتخاب هدف‌های آموزشی و تجدید نظر در آنها، مواد آموزشی، روش‌های تدریس و ارزیابی آنهاست.» (Good, 1973:30) تداوم و استمرار این نوع از نظارت و راهنمایی، عامل تحقق اهداف آموزشی و پرورشی در یک نظام آموزشی خواهد بود.

بعد از اسناد بالادستی و ملی یک نظام آموزشی در هر کشور، سنگین‌ترین وظیفه بر عهده مدیران و کارشناسان واحد نظارت و راهنمایی آموزشی قرار دارد. به همین دلیل، «در جوامع پیشرفته، مدیران و رهبران آموزش و پرورش، متخصصان تعلیم و تربیت، برنامه‌ریزان آموزش،

محققان تربیتی و معلمان و راهنمایان آموزشی از کسانی هستند که وظیفه ایجاد تغییرات و اصلاحات در برنامه‌های آموزشی و انطباق این برنامه‌ها را با نیازها و انتظارات دانش‌آموزان و جامعه و هماهنگی آموزش و پرورش با جامعه بر عهده دارند» (نیک‌نامی، ۱۳۸۹: ۴۱) که در نتیجه، علاوه بر تحقق اهداف بلند آموزش و پرورش، انسان‌های سالم، خلاق، کارآفرین و انعطاف‌پذیر وارد جامعه می‌شوند.

تکنولوژی آموزشی و تعلیم و تربیت

در دنیای حاضر، روش‌های آموزش به موازات فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در حال تغییر است و کارشناسان آموزشی پیوسته تلاش می‌کنند با استفاده از جدیدترین فن‌آوری‌ها و روش‌های نوین برای آموزش، سرعت یادگیری و میزان دوام آن را در فراگیران افزایش دهند. این موضوع در حوزه فعالیت تکنولوژی آموزشی می‌گنجد که طبق دیدگاه شورای ملی تکنولوژی آموزشی انگلستان، تکنولوژی آموزشی عبارت است از: «توسعه، کاربرد و ارزش‌یابی نظام‌ها، متون و مواد آموزشی به منظور بهبود فرآیند یادگیری انسان.» (رضوی، ۱۳۸۸: ۴۰) این تعریف بیانگر آن است که روش‌های آموزش و ابزارهای آن در آموزش و شیوه انتقال مفاهیم اهمیت بالایی دارد؛ چون متون و منابع یادگیری تا زمانی می‌توانند بر مخاطب اثر بگذارند که از طریق رسانه و ابزار مناسب منتقل شوند. به این ترتیب، نقش مهم انتخاب رسانه آموزشی روشن می‌شود. «در زمان انتخاب رسانه باید اطمینان یافت که رسانه منتخب با اهداف رفتاری و آموزشی هماهنگی دارد و تجارب، ترجیح‌ها، علایق و توان‌مندی‌ها و شیوه یادگیری فراگیران ممکن است روی نتایج به‌کارگیری رسانه‌های آموزشی تأثیر داشته باشد.» (محسنی زنوزی، ۱۳۸۶: ۸۲ - ۸۳) پس کارشناسان تکنولوژی آموزشی باید به خصوصیات اخلاقی، شخصیتی، اعتقادی، خانوادگی، جغرافیایی و طایفه‌ای مخاطب یا فراگیرنده در انتخاب رسانه و روش آموزش توجه کنند.

یکی از پیشرفت‌های رخ داده در زمینه تکنولوژی آموزشی، تلاش کارشناسان این بخش در سراسر جهان با اولویت کشورهای توسعه‌یافته برای بهره‌برداری گسترده از دستاوردهای فراوان عرصه فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات ICT در امر آموزش است. هایدگر، فیلسوف بزرگ آلمانی درباره تعریف فن‌آوری معتقد است: «فن‌آوری به هر دانش نظام‌یافته‌ای گفته می‌شود که بر تجربه یا نظریه عملی مبتنی باشد و توان جامعه را در تولید کالا و خدمات افزایش دهد.» (هایدگر، ۱۳۷۵: ۹۲) پس از اختراع اینترنت در دهه ۱۹۷۰ قرن بیستم و فراگیر شدن آن در دهه

۱۹۹۰، اشتراک‌گذاری و انتقال اطلاعات از همه مناطق کره خاکی به آسانی امکان پذیر شد و بر همه جنبه‌های زندگی بشر اثر گذاشت.

اهمیت رابطه فن‌آوری اطلاعات و آموزش مربوط به هدف آموزش است که انسان به عنوان یادگیرنده در آن مطرح می‌شود؛ زیرا پیشرفت نیروی انسانی در هر عرصه‌ای اثرگذار است. بی‌شک، تربیت انسان‌های بزرگ نویدبخش رخ دادن تغییرات بزرگ در جهان خواهد بود. بنابراین، «استفاده از فن‌آوری اطلاعات در حوزه تعلیم و تربیت، ایده جدیدی است که ... نسبت به دیگر کاربردهای آن مانند صنعت و اقتصاد از اهمیت بیشتری برخوردار است؛ چراکه در این حوزه، موضوع، نه یکی از جنبه‌های زندگی آدمی (مثلاً بعد اقتصادی)، بلکه خود انسان و تربیت اوست»؛ (ضرغامی، ۱۳۸۷: ۸۰) یعنی جان، ذهن و شخصیت انسان که به وسیله آن، شرایط خود، خانواده و جامعه را تغییر خواهد داد.

توجه به فن‌آوری‌های نوین اطلاعاتی ارتباطی و اینترنتی به معنای آن نیست که ما همه دستاوردهای آن را در زمینه آموزش و روش‌های آن بپذیریم. باید دانست کارشناسان آموزش و پرورش، آموزش‌های مجازی - اینترنتی را به طور کامل تأیید نمی‌کنند، بلکه نوع محتوا و روش ارائه در میزان اثربخشی این آموزش‌ها نقش مهمی دارد؛ چون «در تجربه واقعیت مجازی، بدن حضور ندارد و عدم حضور بدن باعث می‌شود تجربه مجازی همانند تجربه واقعی، کامل نباشد و برخی ابعاد آن حذف شود و این باعث می‌شود که احساس تعهد و وظیفه از میان برود.» (همان: ۳۷) پس آموزش‌های نوظهور مجازی - الکترونیکی علاوه بر مزایایی مانند سهولت دسترسی، دایمی بودن و رایگان بودن، معایبی هم دارند که باعث کاهش بازدهی میزان یادگیری می‌شود.

اکنون نوبت به تعریف آموزش اینترنتی، آموزش مجازی و آموزشی الکترونیکی می‌رسد. «آموزش الکترونیکی به مفهوم آموزش راه‌اندازی شده با اینترنت است که می‌تواند مواردی نظیر: ارائه مطالب درس در قالب‌های چندگانه، مدیریت آموزشی و شبکه‌های مرکب از فراگیران، کارشناسان و تهیه‌کنندگان مطالب را دربرگیرد.» (علی‌احمدی و قلی‌زاده، ۱۳۸۲: ۱۵۹) در سال‌های اخیر، این نوع آموزش در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه گسترش فراوانی داشته است و دانشگاه مجازی، دانشگاه برخط و مدارس هوشمند از بهترین نمونه‌های آموزش الکترونیکی در عرصه شبکه جهانی اینترنت هستند که امکانات و فرهنگ جدیدی را به حوزه تکنولوژی آموزشی وارد کرده‌اند.

اکنون با استفاده از روش استدلالی، فرضیه‌های این پژوهش را می‌سنجیم:

فرضیه اول: ضروری است آموزش اصول مهدویت و شاخه‌های آن در برنامه درسی دوره‌های ابتدایی، متوسطه و دانشگاهی کشور گنجانده شود.

اختصاص واحد درسی برای هر موضوع در دوره‌های مختلف آموزشی، دلایل و ضرورت‌های خاص خود را دارد که نهادهای سازنده آموزش و معرفی منبع معیار برای آموزش هر موضوع، مهم‌ترین مورد آن به شمار می‌رود. فرهنگ‌سازی برای مهدویت و شاخه‌های آن اقتضا می‌کند ارائه واحد درسی مهدویت در دوره‌های تحصیلی مختلف به تصویب شورای عالی آموزش و پرورش و وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری برسد؛ چون «یکی از اصول مهمی که باید در طراحی آموزشی مورد توجه قرار گیرد، تهیه و تنظیم محتوای آموزشی است.» (شعبانی، ۱۳۸۵: ۱۸۳) منابع درسی مورد نیاز باید با توجه به اهمیت موضوع و شرایط فکری - فرهنگی مخاطبان تهیه و تألیف شود و وزارت آموزش و پرورش و وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری باید به تربیت معلمان و مدرسان معتقد و متخصص واحدهای درسی مهدویت در همه مقاطع تحصیلی توجه کنند. در صورت تحقق چنین شرایطی، می‌توان انتظار داشت کودکان با اصول و مبانی مهدویت آشنا باشند؛ نوجوانان، فروع و شاخه‌های آن را بشناسند و دل و جان خود را به آن بسپارند و جوانان و بزرگسالان همه توان خود را برای زمینه‌سازی ظهور و حضور حجت خدا در میان مردم به کار گیرند. گام اول در تحقق اهداف آموزشی مربوط به مهدویت آن است که وزارت آموزش و پرورش و علوم، تحقیقات و فن‌آوری افزودن واحد درسی «گل نرگس» برای دوره ابتدایی، «خورشید مغرب» برای دوره دبیرستان و «مهدی‌یاوران» را برای دوره دانشگاه به تصویب برسانند تا زمینه آموزش آن در مدارس و دانشگاه‌ها فراهم شود.

در کتاب‌های درسی مقاطع مختلف تحصیلی به موضوع مهدویت اشاره شده است که در جای خود قابل قدرانی است، اما به نظر می‌رسد مطالب کلی و تکراری موجود در آن‌ها دیگر جواب‌گوی ابهام‌ها و پرسش‌های نسل جدید و تبلیغات و انحراف‌های موجود در دنیای غرب و شرق در برابر موضوع منجی و آخرالزمان نیست. اختصاص واحدهای درسی به خودی خود موجب تغییر گفتمان در نسل‌ها نخواهد شد مگر آن‌که محتوای کتاب‌ها و دروس مهدویت بر اساس معیارهای علمی و نیازهای واقعی و از منابع معتبر شیعی تهیه شود.

پیشنهاد می‌شود محتوای درس «گل نرگس» در دوره ابتدایی باید با محوریت داستان‌های کوتاه مصور در زمینه معرفی جایگاه اهل بیت، معنای غیبت، منجی و آخرالزمان تهیه شود. محتوای درس «خورشید مغرب» در دوره دبیرستان نیز بهتر است به معرفی علمی مفاهیم اساسی مهدویت مانند: فلسفه آخرالزمان، ماهیت انتظار، تعریف و عناصر زمینه‌سازی همراه با

ارائه تمرین عملیاتی و کاربردی بپردازد. درس «مهدی یاوران» در دوره دانشگاه نیز باید مفهوم زمینه‌سازی و شاخه‌های آن مانند: سیاسی، اقتصادی، فردی، خانوادگی، فرهنگی، اجتماعی، هنری، روان‌شناسی و نظامی و روش‌های کاربردی آن را بررسی کند.

گفتنی است تا وقتی تدریس واحدهای درسی مهدویت و زمینه‌سازی به معلمان و مدرسان معتقد و متخصص در مسائل مهدویت و شاخه‌های آن سپرده نشود، صرف وجود آن‌ها در برنامه درسی نتیجه چندانی نخواهد داشت؛ چون ویژگی‌های شخصیتی معلم و روش‌های آموزشی وی موجب ایجاد شور و شعور در دانش‌آموز و دانشجو می‌شود. «معلمان کارآمد به سرعت می‌توانند با دانش‌آموزان خود ارتباط برقرار کنند و دارای کلاسی سازمان‌یافته، مطلوب و پربارند.» (گلاور و برونینگ، ۱۳۷۷: ۱۳) ضروری است با انتخاب افراد برگزیده و آموزش آن‌ها و تجهیزشان به امکانات و تکنولوژی نوین آموزشی، در این زمینه تدبیری اندیشیده شود.

فرضیه دوم: دستاوردهای فن‌آوری اطلاعات در شبکه جهانی اینترنت، ظرفیت بالایی را برای آموزش‌های اصیل و عمیق مرتبط با مهدویت و زمینه‌سازی در سراسر کره خاکی فراهم کرده است. محبان و منتظران باید این ره‌آورد دنیای مدرن را برای تبیین و ترویج موضوع مهدویت و زمینه‌سازی به کار بگیرند.

انسان معاصر در زمینه امکانات اطلاعاتی - ارتباطی، زمینه‌ها و فن‌آوری‌هایی در اختیار دارد که در طول تاریخ کم‌سابقه است. فن‌آوری‌هایی نظیر اینترنت، ایمیل و تلفن همراه با سرعت و دقتی که در ایجاد ارتباط و انتقال اطلاعات دارند، عرصه بسیار گسترده‌ای را برای افزایش فعالیت‌های بشر و ارتباطات دایمی فراهم آورده‌اند. بیل گیتس، مدیر شرکت بزرگ مایکروسافت معتقد است: «رایانه، ابزاری قدرتمند برای آموزش و پرورش و دست یافتن یادگیرندگان به دنیای جدید اطلاعات، ایجاد خلاقیت و تسهیل ارتباط از راه دور است.» (فرج‌اللهی و ظریف صنایعی، ۱۳۸۸: ۱۶۸) اگر برای استفاده صحیح از زمینه‌های ارتباطی - اطلاع‌رسانی فعلی مانند: راه‌اندازی پورتال تخصصی مهدویت و زمینه‌سازی به صورت سه‌زبانه (عربی، فارسی و انگلیسی)، راه‌اندازی وبلاگ تخصصی مهدی‌یاوران به صورت سه‌زبانه (عربی، فارسی و انگلیسی)، راه‌اندازی شبکه اجتماعی فداییان یوسف زهرا علیها السلام به صورت سه‌زبانه (عربی، فارسی و انگلیسی)، راه‌اندازی پورتال جامع آرماگدون: سراب صهیونیسم و استعمار به صورت سه‌زبانه (عربی، فارسی و انگلیسی) به منظور افشای نقشه شوم اسرائیل و غرب برای مصادره منجی و آخرالزمان، برنامه‌ریزی و مدیریت قدرتمندی وجود داشته باشد، دستاوردهای دنیای فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در خدمت مهدویت و زمینه‌سازی ظهور

منجی قرار خواهد گرفت.

راه‌اندازی وب‌سایت جامع مهدویت و زمینه‌سازی، اصلی‌ترین فعالیت ممکن در استفاده از فضای شبکه جهانی اینترنت است که این پایگاه باید بر موضوع مهدویت و زمینه‌سازی در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، دینی، معرفتی، رسانه‌ای، اجتماعی، هنری، نظامی، امنیتی، اطلاعاتی، پشتیبانی، لجستیک، داخلی و بین‌المللی تمرکز کند. درگام اول، کارشناسان و صاحب‌نظران باید زمینه‌سازی ظهور را در جنبه‌های مختلف بررسی کنند و آنگاه زمینه عملیاتی شدن آن را فراهم آورند تا با مدیریت قدرتمند و تقسیم کار تخصصی، امور آن به سامان شود.

راه‌اندازی تالار گفت‌وگوی (وبلاگ) مهدی‌یاوران نیز موجب ترویج هر چه بیشتر موضوع مهدویت و زمینه‌سازی در سطح داخلی و خارجی خواهد شد. «وبلاگ با داشتن خصوصیتی چون رایگان بودن، انتشار سریع و تعاملی بودن، محیطی منحصر به فرد می‌سازد.» (کامیار، ۱۳۸۸: ۱۵) موضوع فعالیت این وبلاگ نیز باید ثبت نام از داوطلبان کمک به یاری حضرت مهدی علیه السلام در سراسر جهان باشد که با داشتن نسخه‌های عربی و انگلیسی، علاقه‌مندان به ظهور را گرد آورد و با برنامه‌ریزی به گروه‌بندی، سازمان‌دهی، آموزش و تجهیز ایشان دست بزنند. مردم از سراسر جهان با نقطه اشتراک ایمان به منجی و مهدی علیه السلام می‌توانند در این مجموعه عضو شوند و فعالیت‌های خود را در هر گوشه از این کره خاکی پی‌گیری کنند.

شیوه‌های یاری‌رسانی به حضرت ولی عصر علیه السلام در امر مهم ظهور نیز موضوع مهمی است که در شبکه اجتماعی فداییان امام زمان علیه السلام باید بررسی شود. متأسفانه، عده‌ای از محبان و منتظران مخلص حضرت ولی عصر علیه السلام معتقدند اسباب و لوازم ظهور و پیروزی حضرت مهدی موعود علیه السلام را خداوند با امدادهای غیبی به صورت یک‌باره فراهم می‌کند و کمک مؤمنان و منتظران نقش چندانی در این امر ندارد. نمی‌توان منکر سهم امدادهای غیبی در ظهور حضرت صاحب‌الامر علیه السلام شد، ولی خداوند بدون خواست مردم، وضعیت آنان را تغییر نمی‌دهد. امدادهای غیبی یکی از علل پیروزی حضرت مهدی علیه السلام است و محبان و منتظران نیز در این امر نقش مهمی دارند. محبان و منتظران باید شیوه‌های یاری به آن یار غایب را از نظر علمی و عملی بررسی کنند تا ضمن استفاده از دیدگاه‌های متنوع آنان در سراسر کره خاکی، روش‌های واقعی و نه صرفاً ذهنی برای یاری میدانی حضرت ولی عصر علیه السلام مشخص شود. در این صورت، مشتاقان و علاقه‌مندان به یاری ایشان با فعالیت‌های سودمند و کارشناسی شده می‌توانند در صحنه عمل از آزمون و خطا مصون باشند.

با راه اندازی پایگاه جامع اطلاع رسانی «آرماگدون: سراب صهیونیسم و استعمار» نیز می توان فعالیت ها و نقشه های شوم جبهه صهیونیسم و استعمار را برای مصادره منجی و آخرالزمان برای جهانیان شرح داد. در این پورتال ضمن تعریف حقیقت منجی و آخرالزمان در ادیان مختلف باید بهره برداری سیاسی، اقتصادی و فرهنگی اسرائیل و امریکا از موضوع منجی و آخرالزمان در قالب طرح مباحثی مانند: جهانی سازی، دهکده جهانی، پایان تاریخ، خاورمیانه بزرگ، خاورمیانه جدید، جنگ جهانی آرماگدون با بیش از ۵۰ میلیون کشته و نظیر آن به تفصیل بررسی شود.

فضای مجازی و اینترنت با وجود جنبه های منفی، فرصتی تاریخی و کم نظیر برای جبهه حق و محبان و منتظران زمینه سازی ظهور مهدی موعود علیه السلام فراهم ساخته است که با وجود مدیران فرهنگی - دینی بصیر و آگاه، استفاده از آخرین فن آوری های دنیای ارتباطات و اطلاعات، به کارگیری کارشناسان مجرب رسانه های مجازی - سایبری، استفاده از آخرین دیدگاه های علمی دانشمندان و نظریه پردازان شیعه در زمینه مهدویت و زمینه سازی، استفاده از گرافیک و طراح های زیبا و جذاب برای سایت ها، وبلاگ ها و انجمن ها و رعایت امنیت سایبری برای جلوگیری از هک شدن سایت ها و پایگاه های مرتبط می توانند از دستاوردهای دنیای اینترنت و فضای سایبری بهره کافی ببرند و وظیفه تاریخی خود را به صورت شایسته انجام دهند.

فرضیه سوم: معرفی الگوی عملی از ویژگی های مهم فرد صالح زمینه ساز ظهور مصلح اهمیت دارد تا محبان و منتظران بتوانند خود را هر چه بیشتر به آن ویژگی ها نزدیک کنند. معرفی الگوی شخصیتی از فرد صالح زمینه ساز ظهور مصلح علیه السلام یکی از مهم ترین وظایف کارشناسان و نظریه پردازان حوزه مهدویت و زمینه سازی است؛ زیرا عامل نیروی انسانی، رکن اول در حسن انجام هر کاری است. به یقین، در موضوع مهمی مانند مهدویت و زمینه سازی ظهور، نیروی انسانی کارآمد و یاران جان نثار، جدی ترین عرصه مطرح برای مهدی یاوران مخلص است.

الف) ویژگی های اعتقادی - معرفتی

اعتقاد و باور هر فردی، علت اصلی عمل و رفتار اوست و هیچ کس را نمی توان یافت که در میانگین کارهای خود خالی از اعتقاد و باور باشد. البته ممکن است انسان گاهی اوقات به دلیل ندانستن یا قرار گرفتن در شرایط خاصی یا دچار شدن به احساسات، کارهایی را انجام دهد، ولی حقیقت آن است که میانگین کارهای انسان ناشی از تصمیم و اراده اوست که منشأ آن هم

اعتقادات و باورهای اوست. یکی از روان‌شناسان بزرگ می‌گوید: «انسان رقم‌زننده سرنوشت خویش است و نه قربانی آن.» (کریمی، ۱۳۷۹: ۱۸۳) یعنی هر فردی با فکر و عمل خود، آینده‌اش را بنیان می‌نهد. پس فرد صالح زمینه‌ساز ظهور مصلح باید دقیق‌ترین اعتقادات و عمیق‌ترین باورها را نسبت به موضوع مهدویت و زمینه‌سازی و رسالت خطیر خود داشته باشد تا بتواند زمینه برپایی یک حکومت جهانی را در سایه شخصیت کامل و جامع حضرت صاحب الامر علیه السلام فراهم سازد. مهدی‌یاوران برای کسب اعتقادات اصیل و دقیق و باورهای عمیق و پایدار باید به این امور توجه کنند:

- ایمان به مهدویت به عنوان نظریه مترقی شیعه در تعیین سرنوشت نهایی جامعه بشری؛
- ضرورت زمینه‌سازی برای ظهور مبارک حضرت صاحب الامر علیه السلام از جانب محبان و منتظران مخلص؛
- اعتقاد قلبی به وجود و حضور امام دوازدهم به عنوان حجت خداوند برای اهل زمین؛
- ایمان به شایستگی نداشتن جهانیان به ویژه شیعیان و محبان برای پذیرش وجود مبارک امام دوازدهم در حال حاضر؛
- ایمان به ضرورت زمینه‌سازی مهدی‌یاوران در همه جنبه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، نظامی و هنری و کم کردن نقش امدادهای غیبی و الهی؛
- ایمان به نقش مهم ایرانیان در زمینه‌سازی طبق احادیث نبوی و روایات رسیده از ائمه معصومین؛
- ضرورت انجام دادن کارهای گروهی و جمعی و پرهیز از تک‌روی برای زمینه‌سازی.
- آموزش مهارت‌های مورد نیاز برای انجام هر کاری، شرط موفقیت آن است و بدون کسب مهارت‌های لازم، امیدواری به موفقیت در امور و دستیابی به اهداف، ساده‌اندیشی است. اهمیت مهارت‌آموزی به آن دلیل است که دایره اطلاعات انسان محدود است و هر انسانی هر چیزی را نمی‌داند. مهارت‌آموزی در سطح فعالیت‌های تخصصی اهمیت بیشتری می‌یابد؛ چون فاصله سطح آگاهی فرد تا اهداف مورد نظر بسیار زیاد است. در موضوع مهمی مانند زمینه‌سازی در جنبه‌های مختلف برای ظهور مهدی موعود علیه السلام آموزش‌های مهارتی از آن نظر اهمیت دارد که شاهد انفجار اطلاعات، گسترش دستگاه‌های تبلیغاتی و پیشرفت عظیم در صنایع دفاعی و نظامی هستیم. مهدی‌یاوران نیز باید آموزش‌های مهارتی زیر را فرا بگیرند:
- دوره آموزشی اصول، اهداف و روش‌های زمینه‌سازی ظهور؛
- دوره آموزشی منجی و آخرالزمان در ادیان ابراهیمی؛

- دوره آموزشی مبانی فن آوری اطلاعات و ارتباطات (ICT)؛
 - دوره آموزشی جنگ نرم و روش های اطلاع رسانی و تبلیغات؛
 - دوره آموزشی آرماگدون، بازگشت مسیح و جنبش صهیونیسم مسیحی؛
 - دوره آموزشی مدیریت سیستمی - استراتژیک آینده؛
 - دوره آموزشی حفاظت اطلاعات و امنیت عملیات؛
 - دوره آموزشی مهارت های هفت گانه کامپیوتر (ICDL)؛
 - دوره آموزشی بهینه سازی سایت برای موتورهای جست و جو (SEO)؛
 - دوره آموزشی نشانه های حتمی و قطعی ظهور و وظایف منتظران.
 ویژگی های شخصیتی بنای اصلی گفتار و کردار هرانسانی است که با توجه به شرایط فکری، زندگی، خانوادگی و آموزشی فرد موجب رشد و ترقی یا سقوط و نزول وی می شود. شکل گیری شخصیت در هرانسان چهار مرحله دارد که عبارتند از:
 دانش و آگاهی: گام اول در هر کاری، داشتن آگاهی و دانش درباره آن است و بدون وجود اطلاعات، هیچ هدفی قابل تحقق نیست.
 پذیرش و اعتقاد: پس از کسب آگاهی، اگر آن اطلاعات با گفتمان فکری و اعتقادی فرد هماهنگ باشد، آن را می پذیرد و در غیر آن صورت، رد می کند.
 تمرین و باور: فرد پس از پذیرش دانش و اطلاعات جدید و هماهنگ سازی آن با گفتمان درونی - ذهنی خود، به تمرین ذهنی دست می زند و آن را باور می کند، به طوری که آن دانش بخشی از وجود او می شود و با دل و فکر وی پیوند می خورد.
 رفتار و ملکه شخصیتی: آن گاه دانش و اعتقاد در رفتار فرد جلوه گر می شود و نمادهای رفتاری آن در همه جنبه های رفتاری و رفتاری او نمایانگر می شود که همه امور به دلیل اعتقاد قدرتمند ذهنی و در پی همان باور عمیق قلبی است.

ب) بصیرت سیاسی - مذهبی

مهدی یاوران باید این ملکه شخصیتی را که ارتباط نزدیکی با میزان آگاهی و معرفت آنان دارد، پرورش دهند و تکامل بخشند. جهان کنونی عرصه هنرنمایی سیاستمداران است؛ چون سران جبهه زرو زور و تزویر همه امکانات و توانایی های مادی و معنوی خود را وارد میدان ساخته و با اغفال افراد عادی و بزرگان و رجال سیاسی - اجتماعی و نخبگان، تأمین امنیت و منافع خود را سرلوحه کار قرار داده اند. آنان در سال های اخیر با مطرح کردن مکتب ها و نظریه های جدیدی مانند: پایان تاریخ، جنگ تمدن ها، جهانی شدن، خاورمیانه جدید،

بازگشت مسیح و جنگ جهانی آرماگدون تلاش می‌کنند با انحراف موضوع مهم آخرالزمان و منجی به سمت منافع خود، افکار جهانیان را به باطل مشغول سازند. اگر مهدی یاوران در این زمینه، بصیرت سیاسی - مذهبی نداشته باشند، چگونه می‌توانند یاور منجی حقیقی باشند و از خطا و اشتباه مصون بمانند؟ به نظر می‌رسد اقدامات زیر می‌تواند برای افزایش بصیرت سیاسی - اجتماعی مهدی یاوران مفید باشد:

الف - مطالعه و دقت در فعالیت‌ها و جنبش‌های آخرالزمانی در غرب و اسرائیل؛
ب - آگاهی از نشانه‌های کلی و قطعی ظهور منجی حقیقی، حضرت صاحب الامر^{علیه السلام}؛
ج - آگاهی از مبانی اعتقادی - عملیاتی جنبش مسیحیان صهیونیسم در امریکا (ایوانجلیست‌ها)؛

د - تفکر درباره معنا و مصداق دجال، سفیانی و نظیر آن به عنوان نشانه‌های آخرالزمان؛
ه - تفکر درباره نقش مهم ایرانیان در زمینه‌سازی ظهور؛
و - تفکر درباره شاخه‌های مختلف زمینه‌سازی برای ظهور (سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی) و تمرکز بر یک مورد برای افزایش ضریب موفقیت؛
ز - نقد و تحلیل حوادث جهانی - منطقه‌ای بر اساس معیار قرآنی و فهم جامع شیعی؛
ح - پیروی از دستورهای ولی فقیه و مراجع تقلید در زمینه مهدویت و زمینه‌سازی.

ج) شجاعت و دلاوری

مهدی یاوران نیک آگاهند که دشمنان آنها ظهور منجی را نمی‌پسندند و همه تلاش خود را برای شکست آن به کار خواهند گرفت. بنابراین، باید برای مقابله با هرگونه توطئه، حمله، سرزنش و تهدید آماده باشند که در صورت داشتن ملکه شجاعت در یآوری آخرین حجت خداوند بر اهل زمین، اهداف دشمنان نقش بر آب خواهد شد.

د) رازداری و شرح صدر

بدون رازداری هیچ کاری قرین توفیق نخواهد بود و این موضوع در زمینه مهدویت و زمینه‌سازی اهمیتی مضاعف می‌یابد؛ چه زمینه‌سازی ظهور منجی در سطح بین‌المللی باعث تهدید استعمار نوین و کهن و استبداد داخلی است. نباید تصور شود که این دو گروه غاصب و خون‌ریز به راحتی از قدرت و ثروت خود چشم‌پوشی می‌کنند. به همین دلیل، حفاظت اطلاعات در این زمان ارزش بالایی دارد تا برنامه‌ها و اهداف زمینه‌سازان و منجی محفوظ بماند و پیروزی جبهه حق سرعت بگیرد.

هـ) جدیت، پشتکار و ثبات قدم

دشمنان منجی و زمینه‌سازی در سراسر گیتی بساط قدرت و ثروت گسترده‌اند و امکاناتی گسترده و نوین و نیروی فراوانی دارند. آیا پیروزی منجی در برابر مخالفان و معاندان در یک شب یا یک هفته صورت خواهد گرفت و پس از آن، حاکمیت حجت خدا، ایمان، رفاه و برابری آغاز خواهد شد؟ آیا جباران و مستکبران عالم به راحتی از تاج و تخت خود دست می‌کشند و مطیع منجی آخرازمان خواهند بود؟ حاشا و کلاًکه پیروزی منجی جز با ایثار و فداکاری، جدیت و ایستادگی و ثبات قدم مهدی‌یاوران تا زمان پیروزی منجی و تسلیم یا نابودی ظالمان و جباران محقق نمی‌شود.

و) قدرت مدیریت سیستمی - استراتژیک

دانش مدیریت در سال‌های اخیر تحولات گسترده‌ای را شاهد بوده است که آخرین آن، ظهور مدیریت سیستمی - استراتژیک است؛ یعنی مدیریت با در نظر گرفتن همه عوامل پیدا و پنهان در ارتقا و افزایش بازدهی فرد / شرکت / مؤسسه در کنار بررسی آینده و شرایط مختلف داخلی خارجی مؤثر بر عملکرد فرد / شرکت / مؤسسه / سازمان. این نظریه ظرفیت بالایی در تحقق اهداف تعیین شده عامل آن دارد و مهدی‌یاوران می‌توانند از آن بهره‌گیرند تا زمینه ارتقای موفقیت و بهبود عملکرد و تحقق اهداف خود را فراهم کنند.

نتیجه‌ای که از خصوصیات ذکر شده به دست می‌آید، آن است که از سویی، زمینه‌سازی ظهور مهدی موعود (عج) در شرایط و فضای عادی حاصل نمی‌شود و از سوی دیگر، محبان و منتظران کنونی نیز با وضعیت فعلی نخواهند توانست برای زمینه‌سازی ظهور مهدی موعود علیه السلام گامی عملی بردارند؛ چون شرایط بسیار حساس، پیچیده و دشوار است.

نتیجه‌گیری

هدف این نوشتار آن بود که با استفاده از روش استدلالی، ضرورت زمینه‌سازی آموزشی - پرورشی برای ظهور مهدی موعود علیه السلام سنجدیده شود. اساس طرح این موضوع، برخاسته از این اعتقاد است که ظهور و حضور مبارک منجی عالم بشریت صرفاً با خواست و تلاش محبان و منتظران مخلص و از خودگذشته حاصل می‌شود و واگذاری اسباب و لوازم و زمینه‌سازی ظهور مهدی موعود علیه السلام به خداوند و اسباب و علل ماورایی و امدادهای غیبی، خطایی بزرگ و در نقطه مقابل انتظار فعال و پویاست.

زمینه‌سازی آموزشی - پرورشی یکی از شاخه‌های مهم زمینه‌سازی ظهور و سنگ‌بنای دیگر

شاخه‌های زمینه‌سازی مانند: سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، مردمی و علمی است. مهم‌ترین موضوعات مطرح در حوزه زمینه‌سازی آموزشی - پرورشی مانند: طرح آموزش‌های مربوط به مهدویت و زمینه‌سازی در دروس دوره‌های مختلف تحصیلی، استفاده از دستاوردهای دنیای ارتباطات و فن‌آوری اطلاعات برای آموزش و ترویج معارف مهدویت و معرفی الگو از ویژگی‌های مختلف شخصیتی، معرفتی و مهارتی صالحان منتظر ظهور مصلح و مهدی یاوران طرح و بررسی شد تا عرصه جدیدی برای تفکر و تلاش مؤمنان و مهدی‌یاوران در گفتمان جامعه شیعی - مهدوی فراهم شود.

برخی موضوع‌های پیشنهادی برای پژوهش در این زمینه را می‌توان چنین برشمرد:

- الف - روش علمی تربیت مهدی‌یاوران در زمینه‌های مختلف؛
- ب - شیوه‌های صحیح آموزش برخط معارف مهدوی؛
- ج - تدوین بسته آموزشی جامع مهدویت و زمینه‌سازی؛
- د - ویژگی‌های مدرّسان و مربیان دوره‌های تخصصی مهدویت و زمینه‌سازی؛
- هـ - روش‌های جذب مهدی‌یاوران از کشورهای خارجی؛
- و - رابطه تعلیم و تربیت اسلامی، مهدویت و زمینه‌سازی؛
- ز - خصوصیات مهدی‌یاوران و زمینه‌سازان ظهور مبارک مهدی موعود عج از دیدگاه آیات قرآن، احادیث نبوی و روایات؛
- ح - نگارش کتاب‌های مورد نیاز آموزش مهدویت و زمینه‌سازی در دوره دبستان؛
- ط - نگارش کتاب‌های مورد نیاز آموزش مهدویت و زمینه‌سازی در دوره راهنمایی و دبیرستان؛
- ی - نگارش کتاب‌های مورد نیاز آموزش مهدویت و زمینه‌سازی در دوره دانشگاه.

منابع

- دیویی، جان (۱۳۳۹). دموکراسی و تعلیم و تربیت، ترجمه: امیرحسین آریان پور، تهران: فرانکلین.
- رضوی، عباس (۱۳۸۶). مباحث نوین در فن آوری آموزشی، اهواز: دانشگاه شهید چمران.
- شریعت‌مداری، علی (۱۳۹۱). اصول و فلسفه تعلیم و تربیت، تهران: امیرکبیر.
- شعبانی، حسن (۱۳۸۵). مهارت‌های آموزشی و پرورشی، تهران: سمت، چاپ بیستم.
- ضرغامی، سعید (۱۳۸۷). فلسفه فن آوری اطلاعات و تعلیم و تربیت، تهران، مبنای خرد.
- علی‌احمدی، علی‌رضا و حامد قلی‌زاده (۱۳۸۲). «آموزش الکترونیکی و آشنایی با ویژگی‌ها و استانداردهای دانش مجازی»، فصل‌نامه مدیریت فردا، سال اول، شماره اول.
- فرج‌اللهی، مهران و ناهید ظریف‌صنایعی (۱۳۸۸). «آموزش مبتنی بر فن آوری اطلاعات و ارتباطات در آموزش عالی»، مجله راهبردهای آموزش، دوره ۲، شماره ۴.
- کافمن، راجر و جری هرمن (۱۳۸۷). برنامه‌ریزی استراتژیک در نظام آموزشی، ترجمه: فریده مشایخ و عباس بازرگان، تهران: انتشارات مدرسه، چاپ چهارم.
- کامیار، مهدی (۱۳۸۸). آموزش وبلاگ‌نویسی، تهران: سیمرغ، چاپ دوم.
- کریمی، یوسف (۱۳۷۹). روان‌شناسی شخصیت، تهران: ویرایش، چاپ پانزدهم.
- گلاور، جان. ای و راجر. اچ برونینگ (۱۳۷۵). روان‌شناسی تربیت: اصول و کاربرد آن، ترجمه: علی‌نقی خرازی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی، چاپ اول.
- محسنی‌زنوزی، هاشم (۱۳۸۸). تکنولوژی آموزشی، تهران: انتشارات یسطرون، چاپ اول.
- مشایخ، فریده (۱۳۹۱). دیدگاه‌های نو در برنامه‌ریزی آموزشی، تهران: سمت، چاپ دوازدهم.
- نیک‌نامی، مصطفی (۱۳۸۹). نظارت و راهنمایی آموزشی، تهران: سمت، چاپ دهم.
- هایدگر، مارتین (۱۳۷۵). پرسش در باب تکنولوژی، ترجمه و شرح: محمدرضا اسدی، تهران: اندیشه.
- Butler, J. Donald (1957). Four philosophies and their practice in education and religion, New York: Harper.
- Broudy, H. (1981). "Philosophy of education between the yearbooks", In: Jonas F. Soltis (Ed.), Philosophy of education since mid _century. New York: Teachers College Press.
- Good , c.v (Ed) (1973). Dictionary of Education , New York: MCGraw _ Hill.
- O'Conor, J (1966). Introduction to the Philosophy of Education, London: Routledge & Kegan Paul PLC.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی